

O'QUVCHILARDAGI DELINKVENT XULQ-ATVOR VA UNING PROFILAKTIKASI

Xolmurodova Nilufar Toxirovna

Surxondaryo viloyati Boysun tumani

57- maktab amaliyotchi psixologi

Ravshanova Ma'mura Zokirovna

Surxondaryo viloyati Boysun tumani

4- maktab amaliyotchi psixologi

Safaraliyev Matlab Norboyevich

Surxondaryo viloyati Boysun tumani

17-maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilardagi delinkvent xulq-atvorning kelib chiqish sabablari, psixologik va ijtimoiy omillari hamda uning profilaktikasi masalalari yoritiladi. Shuningdek, maktab, oila va psixolog hamkorligining ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: delinkvent xulq-atvor, o'quvchi, profilaktika, psixologik omillar, oila, ijtimoiy muhit, maktab psixologi, tarbiya.

KIRISH

Bugungi kunda o'quvchilar orasida xulq-atvordagi salbiy og'ishlar dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, delinkvent xulq-atvor o'smirlar orasida ko'proq uchrab, ularning ijtimoiy moslashuvi va ruhiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Delinkvent xulq-atvor — bu jamiyat qoidalari va axloqiy me'yorlarga zid bo'lgan harakatlar majmuasidir. Bunday xulq-atvor dars qoldirish, agressivlik, tartib-intizomni buzish, yolg'on gapirish yoki zararli odatlarga moyillik kabi ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin.

Bu holatning yuzaga kelishida oilaviy muhit muhim rol o'ynaydi. Oiladagi nizolar, e'tibor yetishmasligi yoki noto'g'ri tarbiya o'quvchi xulq-atvoriga salbiy ta'sir

qiladi. Psixologik omillardan biri — o‘ziga ishonchsizlik va emotsional beqarorlikdir. O‘smirlik davrida hissiyotlarning kuchayishi ayrim hollarda tajovuzkorlik va salbiy xatti-harakatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Tengdoshlar ta’siri ham delinkvent xulq-atvor shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Salbiy guruh ta’siriga tushgan o‘quvchi noto‘g‘ri odatlarga moyil bo‘lishi mumkin.

Maktab muhitining sog‘lom bo‘lishi profilaktikada katta ahamiyatga ega. O‘qituvchi va psixolog o‘quvchilar bilan doimiy muloqotda bo‘lishi va ularning muammolarini o‘z vaqtida aniqlashi zarur. Profilaktik ishlarning asosiy maqsadi o‘quvchilarda ijobiy xulq-atvor va mas’uliyat hissini shakllantirishdir. Treninglar, suhbatlar va tarbiyaviy tadbirlar bu borada samarali hisoblanadi.

Maktab psixologi delinkvent xulq-atvorga moyil o‘quvchilar bilan individual ishlashi kerak. Psixologik maslahat va korreksion mashg‘ulotlar o‘quvchining ruhiy holatini yaxshilashga yordam beradi.

Oila bilan hamkorlik profilaktikaning muhim qismidir. Ota-onalarga farzand bilan sog‘lom muloqot qilish va uni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar berilishi lozim. Sport, san’at va ijodiy faoliyatlarga jalb qilish o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etib, salbiy odatlarning oldini olishga yordam beradi.

Deviant xulq-atvor — bu umumiy qabul qilingan yoki nazarda tutilgan me’yordan chetga chiqadigan harakatlar tizimidir. (ruhiy salomatlik, huquq, madaniyat, axloq normalariga rioya qilmaslik) Deviant xulq-atvor me’yorlaridan chetga chiqish nisbiy tushunchadir, chunki bunday xatti-harakatlar jinoiy javobgarlikka sabab bo‘lmaydi.

Delinkvent xulq-atvor - bu voyaga yetmagan shaxsning qonunni buzadigan xatti-harakati hamda jamiyatda va ayni vaqtda o‘rnatilgan huquqiy me’yorlardan og‘ishgan, jamoatchilik tartibiga xavf soluvchi muayyan shaxs harakatidir. *Delin-quent* so‘zi lot, “nojo‘ya xatti-harakat, aybdorlik” ma’nolarini anglatadi.

Ammo o‘smirning jinoiy javobgarlik yoshiga yetmaganligi yoki jinoyati unchalik katta bo‘lmaganligi sababli jinoiy jazo qo‘llanilmaydi. Haqiqiy jinoiy jazoni o‘z ichiga olgan og‘ir jinoyatlar jinoiy xatti-harakatlar hisoblanadi.

Delinkvent shaxs - keskin ogʻuvchi axloqqa ega boʻlgan jinoiy jazoga mos harakatlarni namoyon qiluvchi subyekt.

Delinkvent xulq-atvorga ega shaxs qonunga zid axloqi - ushbu jamiyatda va ushbu vaqtda oʻrnatilgan qonunlardan ogʻishgan, boshqa odamlar yoki ijtimoiy tartibga, tinchlikka xavf soluvchi va oʻzining oxirgi koʻrinishlarida jinoiy jazolanadigan aniq shaxsning harakatini tushunamiz.

Delinkvent xulq-atvor odatda, maktabda darslarni qoldirishdan va tarbiyasi ogʻir tengdoshlar guruhiga qoʻshilish bilan boshlanadi. Buning ortidan mayda bezorilik, kichik va ojizlarni xafa qilish, bolalarning mayda pullarini tortib olish, velosiped va mototsikllarni (haydash maqsadida) oʻgʻirlash sodir boʻladi. Jamoat joylarida xatti-harakatlarga olib keladigan firibgarlik va mayda oldi-sotdi firibgarlik kamroq tarqalgan. Bular kichik miqdordagi «maishiy oʻgʻirlik»dagi pullar ham boʻlishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar tomonidan huquqbuzarliklar sodir etishlarining koʻpgina sabablari mavjud. Bolada muayyan qonunga xilof xulq-atvor shakllanishiga, eng avvalo, uning mikromuhiti (oilal, oʻquv yurti, norasmiy guruhidagi) xususiyatlari sabab boʻladi. Xususan, ular quyidagicha boʻlishi mumkin: kriminogen (jinoiy) muhitda boʻlish, muammoli va notinch oilalarda tarbiyalanish, oʻquv-tarbiya yurtlarida tarbiyasi ogʻir bolaga nisbatan individual yondashuv yoʻqligi, asotsial (qonunga zid) tengdoshlar guruhlarining salbiy taʼsiri va x.k.

Delinkvent xulq-atvorga sabab boʻladigan eng muhim omillar:

- **biologik omillar** — bu bola tanasining noqulay fiziologik yoki anatomik xususiyatlari (aqliy rivojlanishning buzilishi, eshitish va koʻrish nuqsonlari, asab tizimining shikastlanishi, tana nuqsonlari, nutq nuqsonlari va boshqalar);
- **psixologik omillar** psixopatologiyalar (psixologik va tibbiy kasalliklari) yoki xarakter urgʻusidir. Bu ogʻishlar asab tizimining qoʻzgʻaluvchanligini oshiradigan va oʻsmirning noadekvat reaksiyalarini keltirib chiqaradigan neyropsik kasalliklar, psixopatiya, nevrasteniyalar, chegara holatlarida ifodalanadi;

➤ **ijtimoiy-psixologik omillar** - bu omillar maktabda, oilada yoki ta'limdagi nuqsonlarda namoyon bo'ladi, ular bolalarning jinsi, yoshi va individual xususiyatlarini e'tiborsiz qoldirishga asoslangan bo'lib, ijtimoiylashuv jarayonining buzilishiga olib keladi.

O'smirda delinkvent xulq-atvor shakllanishiga oiladagi holatlarning ta'siri:

➤ ko'pincha to'liq bo'lmagan oilalarda hukmron bo'lgan, ajralish holatlarida, bolalar va ota-onalarning alohida bir-biridan uzoqda yashaydigan oilalarda tarbiyaviy ta'sirlarning ziddiyatli uslubi;

➤ bolaga yagona yondashuv va umumiy talablar ishlab chiqilmagan, oilada ota-onalar tomonidan tizimsiz tarbiya mavjud emas, barcha narsaga ruxsat berish yoki tashlab qo'yish, nazoratsizlik yoki ortiqcha nazorat;

➤ ta'lim va oila ichidagi munosabatlarning nomutanosib uslubi;

➤ tartibsiz oiladagi munosabatlarning asotsial uslubi. Bu spirtli ichimliklar, giyohvand moddalarni muntazam iste'mol qilish va asossiz «oilaviy shafqatsizlik» va oilada jismoniy yoki ruhiy zo'ravonlik, kuch ishlatish;

➤ ota-onalar tomonidan mehr va g'amxo'rlikning sezilarli darajada yetishmasligi (bu o'z navbatida, bola uchun jarohatli kechinmalarni keltirib chiqaradi);

➤ o'tkir psixologik jarohatlarning oqibatlaridan bola o'zi chiqib keta olmaydi (ota-onaning kasalligi yoki o'limi, ajralish, zo'ravonlik);

➤ oiladagi og'ir psixologik muhit, ota-onalar o'rtasidagi doimiy nizolar;

➤ jinoiy, g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarni ko'rsatadigan va buni odatiy hol deb hisoblaydigan kattalar tajribasi.

O'smirlar deviant xulq-atvorining profilaktikasi. O'smirlik yoshida deviatsiya namoyon bo'lishining tinimisiz oshib borishi ijtimoiy pedagog oldida bu o'smirlar bilan ishlashning yangi usullari, texnologiyalarini izlash va ularga tadbiq etish vazifasini qo'yadi. Ilmiy nazariy va amaliyotda ikki asosiy texnologiya-profilaktika va rehabilitatsiya keng tarqalgan.

Profilaktika-o‘smirlar xulq-atvorida ijtimoiy normalardan og‘ishning turli shakllarini keltirib chiqaruvchi asosiy sabab va sharoitlarni bartaraf etishga qaratilgan ijtimoiy, tibbiy, tashkiliy, tarbiyaviy va davlat tadbirlarining majmuasidir. U asosan bolani o‘rab turuvchi muhitga bog‘liq bo‘ladi. Profilaktika chora-tadbirlarini amalga oshirayotganda ijtimoiy pedagog quyidagi qoidalarga suyanadi:

1. Ijtimoiy madaniy normani o‘zlashtirish shaxs ijtimoiylashuvi jarayonida amalga oshadi. Qadriyatlar, g‘oyalar va boshqa ramziy tizimlar majmuasini o‘zlashtirmay inson jamiyatning to‘la qonli a‘zosi sifatida faoliyat yurita olmaydi.

2. Ijtimoiy madaniy normaning muxolifi bolalarning ijtimoiy madaniy va pedagogik qarovsizligi bo‘lib, u nafaqat bola rivojining g‘ayrinormal alomati balki uning zimmasiga anomal ijtimoiy holatlarni yuklatishning natijasi sifatida qaraladi.

3. Bolalar qarovsizligining profilaktikasi nafaqat mavhum ijtimoiy madaniy normadan balki muayyan sharoitda yashashga majbur bo‘lgan boladan kelib chiqishi lozim.

4. Bola rehabilitatsiyasi faoliyat sub‘ekti, ijtimoiy sub‘ekt va shaxs darajasida amalga oshirilishi kerak.

“Profilaktikasi” atamasi o‘zi noxush oqibatlarini keltirib chiqaruvchi sabablarni bartaraf etish ma‘nosini bildiradi.

Ijtimoiy og‘ishlar turli sabab va holatlardan kelib chiqishini inobatga olsak, profilaktik chora-tadbirlarning bir nechta turlarini ajratsa bo‘ladi:

- ✓ neytrallashtiruvchi;
- ✓ o‘rnini to‘ldiruvchi;
- ✓ ijtimoiy og‘ishlarga sabab bo‘luvchi holatlarni yuzaga kelishidan ogohlantiruvchi;
- ✓ bu holatlarni bartaraf etuvchi;
- ✓ o‘tkaziladigan profilaktika ishlarini nazorat qiluvchi.
- ✓ deviant xulq-atvorga ega bolalarning ijtimoiy-pedagogik rehabilitatsiyasi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilardagi delinkvent xulq-atvorning oldini olish kompleks yondashuvni talab qiladi. Oila, maktab va psixologning hamkorligi orqali o‘quvchilarda sog‘lom xulq-atvor va ijobiy hayotiy qarashlarni shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Nemov R.S. Psixologiya (3 jildlik). – Moskva: VLADOS, 2015.
2. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.
3. Rasulov A. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Vygotskiy L.S. Psixologiya rivojlanishi. – Moskva: Eksmo, 2014.
5. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimi bo‘yicha me’yoriy hujjatlar va dasturlar.
6. Internet manbalari: www.edu.uz, www.ziyonet.uz